

УДК 030:81'374

Ганна Воронка,
аспірантка ВПІ НТУУ "КПІ"

Словники та енциклопедії: розмежування понять

Розглянуто дефініції довідкових видань загалом та словників і енциклопедій зокрема; визначено спільні й відмінні риси цих видань, виокремлено головні критерії їх розрізнення. Проаналізовано дослідження українських, російських, німецьких та американських теоретиків і практиків довідкового книговидання.

Ключові слова: довідкове видання, словник, енциклопедія, функції довідкових видань.

Постановка проблеми. Сучасні словники та енциклопедії є продуктивним інформаційним ресурсом, покликаним забезпечувати користувачів актуальними відомостями, поданими у стислій та доступній формі. Ці видання пройшли довгий шлях історичних трансформацій, змінюючись відповідно до вимог кожної епохи. Довідники Античності та Середньовіччя не містять у назві лексем "енциклопедія" чи "словник", термін "енциклопедія" використовується лише із XVII ст., остаточно закріпившись у XIX ст. На всіх етапах розвитку енциклопедії часто називали словниками, а словники зазвичай містили інформацію енциклопедичного характеру. Проте для підготовки якісного популярного довідкового видання редактор має розуміти особливості енциклопедичної та словникової літератури, розрізнити їх спільні та відмінні риси. Це й зумовило *актуальність* дослідження.

У роботі спиратимемося на праці американських науковців та енциклопедистів-практиків Р. Коллісона та А. Ріда, які розглядають історію довідкових видань та питання відмінностей словників та енциклопедій; німецького дослідника М. Шлефера, котрий з'ясує особливості словників та виокремлює риси цих видань, характерні також і для енциклопедій; російських науковців Ю. Караулова, автора теорії лексикографічної параметризації, та І. Жаркова, чий дослідження в галузі енциклопедистики торкаються і проблем перетину інформаційних полів словників та енциклопедій; українського вченого М. Тимошика, який подає вичерпну класифікацію довідкових видань із поясненням спільних та відмінних рис.

Мета публікації — визначити головні критерії розмежування понять "словник" та "енциклопедія" задля спрощення роботи редактора на етапі планування майбутнього довідкового видання. Це передбачає виконання таких завдань:

- розгляд дефініцій довідкових видань загалом та словників і енциклопедій зокрема;
- аналіз досліджень вітчизняних та зарубіжних теоретиків і практиків довідкового книговидання з питань розмежування понять "енциклопедія" та "словник";
- формулювання критеріїв розрізнення цих термінів.

Виклад основного матеріалу. Згідно з Державним стандартом України, **довідкове видання** — це "видання коротких відомостей наукового чи прикладного характеру, розміщених у порядку, зручному для їх швидкого пошуку, не призначене для суцільного читання" [1].

М. Тимошик наводить аналогічну дефініцію. Довідковими дослідник визначає такі видання, в яких різноманітна

інформація наукового або прикладного характеру розташована в зручному для швидкого пошуку порядку та не призначена для суцільного читання [5].

Ю. Шмушкіс зазначає, що довідкова література — це твори друку, призначені для отримання інформації різного характеру (наукового, прикладного тощо), що визначає їх форму викладу й будови. Ці видання розраховані не на суцільне й систематичне читання, а лише на вибіркоче. Особливістю є прагнення до якнайповнішого висвітлення певної теми в поєднанні з максимально лаконічним викладом та оптимально зручною формою розташування матеріалу [6].

На відміну від українських та російських дослідників, німецькі науковці З. Поль та К. Умлауф відносять традиційні для читачів довідкові видання (словники, енциклопедії та довідники) до фахових, аргументуючи це тим, що їх "найчастіше використовують спеціалісти із професійною метою або для ознайомлення з новими науковими досягненнями" [11]. Це твердження є дещо суперечливим, адже багато профільних видань подають інформацію власне прикладного характеру і розраховані на широке коло користувачів.

У словнику "Duden" наводиться таке визначення довідкового видання: "Книга (переважно енциклопедія, словник), що подає наочну, найчастіше упорядковану за алфавітом інформацію для швидкого ознайомлення з певною темою" [10]. У цій дефініції увагу не акцентовано на науковості чи фаховому призначенні матеріалу. Навпаки, визначена спрямованість на широку аудиторію користувачів і розгалужену тематику інформації. Також уточнюється особливість композиції довідкового видання, а саме розташування інформаційних блоків у алфавітному порядку.

У. Еко будує визначення довідкових видань на протиставленні їх книгам для читання, які, на думку дослідника, укладено за принципом "розгортання історії". Натомість довідкова література створюється для "спорадичного й ніколи — для лінійного читання" [7]. Автор підкреслює специфіку композиції цих видань, продиктовану потребами користувачів, які найчастіше шукають у довідниках наукову інформацію.

Нині дискусійним є аспект визначення виду цієї літератури. Так, Ю. Шмушкіс класифікує довідкові видання як твори друку, а словник "Duden" — як книги. Проте сьогодні більшість друкованих довідників із багаторічною історією ("Енциклопедія Британіка", "Енциклопедія Брокгауза", "Ларус", "Енциклопедія України", "Велика Радянська енциклопедія") переходять до електронної чи мультимедійної форми, що

надає значні переваги їх користувачам. Деякі новітні видання створені й існують лише в електронній версії ("Вікіпедія").

С. Корнев розглядає мережу Інтернет як своєрідний довідковий ресурс, новий етап розвитку цього виду літератури. Адже мережа є інформаційним полем, де "все пов'язане з усім, але справжнього смислового зв'язку немає, оскільки не існує ієрархії смислів" [4]. Власне, Інтернет підходить за визначенням до класичного довідкового видання, адже містить відомості з різних галузей знань, не призначений для лінійного сприйняття, має розгалужену систему зв'язків, а важливою характеристикою інформації в мережі є зручність її пошуку.

Спираючись на розглянуті дефініції, зробимо висновки, що важливою і беззаперечною особливістю довідкових видань є специфічна для них композиція, зумовлена викладом інформації за алфавітним принципом і продиктована тим, що така література не призначена для суцільного читання.

Редакторів важливо знати не лише визначення, а й особливості та завдання цього виду видань, що впливають на ефективність взаємодії з читачем.

І. Жарков зазначає, що основною функцією такої літератури є довідкова — акумулююча даних різного характеру, узагальнення знань, накопичених наукою і практикою. Особливостями є: добір фактів, зумовлений необхідністю згортання інформації; специфічний стиль і мова; лаконізм викладу; максимальна відкритість для пошуку. Ці характеристики породжують притаманну лише довідковим виданням структуру інформаційного поля, що виявляється в нелінійності викладу та активному використанні засобів пошукової орієнтації. Матеріал відбирається, обробляється та систематизується відповідно до цільового призначення, яке насамперед пов'язане із завданням дати відповіді на запитання потенційного користувача [2].

На пошуково-довідковій функції наголошує М. Шлефер. Головною особливістю цих видань дослідник вважає систему впорядкування (найчастіше алфавітну), що регулює порядок розташування інформаційних блоків (довідкових статей) і надає можливість читачеві швидко знайти необхідну інформацію. До особливостей подання матеріалу, на його думку, належить оглядове, зазвичай недискусійне представлення відомостей. Навіть у довідниках для науковців найчастіше немає відповідного викладу основ і методів отримання даних, а статті — це задокументоване відображення несуперечливої дійсності [12].

З цією думкою погоджується й І. Жарков. У дисертаційному дослідженні науковець аналізує статті з "Енциклопедичного словника Брокгауза і Ефрона" (1890—1907) і відзначає риси індивідуального авторського начала в описі об'єктів (експресивно-образні елементи, оцінні положення, елементи полеміки). Дослідник визначає це як *принцип авторської індивідуальності* та вважає його ознакою тимчасовою, характерною для перших етапів формування жанру довідкової статті як специфічного інформаційного блоку. Адже прояви авторської індивідуальності призводять до появи неважливих деталей і суб'єктивних оцінок, а отже, до інформаційної надлишковості, що суперечить, власне, визначенню довідкового видання. Саме тому в сучасних енциклопедіях та словниках авторське начало зводиться до мінімуму відповідно до принципу уніфікації матеріалу та усунення інформаційної надлишковості [2].

Довідкові видання як інформаційний ресурс нині представлені значною кількістю видів і форм. Оскільки вони надзвичайно чутливі до зміни інформаційного середовища, мови як засобу передавання відомостей, а також до психологічних особливостей і повсякденних пізнавальних потреб користувача, то число їх різновидів і форм постійно зростає.

Важливим є розуміння вищо-типологічного складу довідників, що дає редакторів можливість орієнтуватися в особливостях будови конкретного видання.

Американські дослідники Р. Коллісон та А. Рід відносять до такої літератури енциклопедії та словники, вважаючи класичним зразком довідкових видань **енциклопедії**. За визначенням Р. Коллісона, це "довідкове видання, що містить інформацію з усіх галузей знань або вичерпно висвітлює одну галузь" [8].

Аналогічної думки дотримується й Д. Дідро. У виданні "Енциклопедія, або Тлумачний словник наук, мистецтв і ремесел" (1751—1780) [9] він зазначає, що головне завдання енциклопедії — збирання й систематизація інформації з різних галузей знань і подання її у формі, зрозумілій сучасникам. Таким чином, енциклопедист підкреслює важливість ефективної комунікації між довідковим виданням і користувачем. Не менш важливою функцією енциклопедії Д. Дідро вважає передавання інформації в часі і просторі, між поколіннями та націями.

Іншим типологічним різновидом довідкових видань є **словники**. А. Рід наводить таку дефініцію: "Довідкове видання, що сортує слова — для західних мов переважно за алфавітом — і дає їх визначення". Термін "словник" активно використовувався на позначення енциклопедій до появи "Енциклопедії" Д. Дідро. Але, як слушно зауважує А. Рід, нині багато енциклопедій називаються словниками, проте навіть найкращий словник ніколи не називався енциклопедією [8].

Ю. Караулов визначає словник як довідкове видання, що узагальнює знання про певні аспекти мовної структури і дозволяє представити їх у найбільш зручному для використання вигляді. Проте він є найпридатнішою формою узагальнення та фіксації не лише лінгвістичних даних: саме у вигляді словників створені та створюються Шевченківська, Лермонтовська, Пушкінська енциклопедії, конкорданси за окремими творами і за всією творчістю письменника, що дають дослідникам, крім суто мовознавчої інформації, уявлення про "картину світу" автора. У такій формі словник є систематичним збиранням відомостей з певного питання, тобто набуває характерних рис енциклопедії [3].

Отже, інформаційні площини, охоплені словниками та енциклопедіями, часто перетинаються і проникають одна в одну. А. Рід наголошує, що найдоцільнішим буде розмежування цих видань у суто практичний спосіб: словники пояснюють слова, енциклопедії — речі. Проте слова завжди є позначенням речей чи явищ, тож неможливо укласти словник безвідносно до об'єктів та явищ реальної дійсності [8].

Розмежовує ці терміни й М. Шлефер. Він наголошує, що словник, на відміну від енциклопедії, яка побудована на основі предметної інформації, пропонує передусім інформацію мовну. Та оскільки ці дані не можна чітко диференціювати насамперед у сфері значень, то перетин видань неминучий. Енциклопедичні компоненти проявляються у фахових словниках у рівній пропорції чи навіть переважають. Термінологічно ці значення відображаються в полісемії терміна *лексикон*, що позначає як енциклопедію, так і словник [12].

І. Жарков наголошує, що чітко розмежувати поняття "енциклопедія" та "енциклопедичний словник" неможливо, адже останній при спрощеному підході наближається до власне словників (наприклад, за характеристикою обсягу статей) [2].

М. Тимошик диференціює словники та енциклопедії переважно за характером поданої інформації. На думку дослідника, перші побудовано здебільшого у формі упорядкованого за алфавітним принципом переліку заголовних слів з їх поясненням, тлумаченням чи перекладом з однієї мови на іншу. Самостійною одиницею цього видання є словникова стаття, до якої входить заголовне слово та його пояснення. Основою енциклопедичного огляду є конкретні дані, факти, поняття, закони, правила, що характеризують заголовне

слово [5]. Таким чином, ці видання відрізняються лише сферами відображення дійсності — словник фіксує слова як мовні одиниці, а енциклопедія — як явища позамовної дійсності.

Така диференціація відображена і в ДСТУ 3017—95. "Видання. Основні види. Терміни та визначення". Словник, згідно зі стандартом, це "довідкове видання упорядкованого переліку мовних одиниць (слів, словосполучень, фраз, термінів, імен, знаків), доповнених відповідними довідковими даними" [1]. Тоді як енциклопедія — це "зведення основних відомостей з однієї чи усіх галузей знання та практичної діяльності, викладених у коротких статтях, розташованих за алфавітом їхніх назв або в систематичному порядку".

Висновки. Отже, проблема розмежування понять "словник" та "енциклопедія" залишається актуальною. Навіть найвизначніші зразки довідкових видань попередніх епох у назвах чітко не розділяли цих термінів — енциклопедії часто називалися словниками або містили в назві одразу обидва терміни ("Енциклопедія, або Тлумачний словник наук і ремесел" Д. Дідро). Вітчизняні та зарубіжні теоретики і практики довідкового книговидання зважають на цю проблему і пропонують такі критерії розрізнення цих понять:

1. Сфера відображеної дійсності: словник фіксує слова як мовні одиниці, а енциклопедія — як явища позамовної дійсності.

2. Обсяг статей: словникові статті менші за обсягом, ніж енциклопедичні огляди.

Проте, погоджуючись із міркуваннями науковців, констатуємо, що в деяких аспектах інформаційні поля словників та енциклопедій неминуче перетинаються і це потрібно враховувати при підготовці будь-якого довідкового видання. Загалом, окреслена проблематика потребує подальшого дослідження; перспективним є аналіз словників та енциклопедій минулого, порівняння їх із сучасними зразками та виокремлення маркерів розрізнення із текстів довідкових видань.

Список використаної літератури

1. ДСТУ 3017—95. Видання. Основні види. Терміни та визначення. — Чинний від 1996–01–01. — Київ : Держстандарт України, 1995. — 47 с.
2. Жарков И. А. Жанровая структура Энциклопедического словаря Ф. А. Брокгауза — И. А. Ефрона, 1890—1907 : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Жарков Игорь Александрович ; Московский государственный университет печати. — Москва, 2000. — 147 с.

3. Караулов Ю. Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка / Ю. Н. Караулов; АН СССР, Ин-т языкознания. — Москва : Наука, 1981. — 369 с.
4. Корнев С. "Сетевая литература" и завершение постмодернизма: Интернет как место обитания литературы / С. Корнев // Новое литературное обозрение. — 1998. — № 32. — С. 29—47.
5. Тимошик М. Книга для автора, редактора, издавателя / М. С. Тимошик. — Київ : Наша культура і наука, 2006. — 560 с.
6. Шмушкис Ю. Е. Советские энциклопедии: Очерки истории. Вопр. методики / Ю. Е. Шмушкис. — Москва : Изд-во "Сов. энцикл.", 1975. — 191 с.
7. Эко У. От Интернета к Гутенбергу: текст и гипертекст / Отрывки из публичной лекции Эко Умберто на экономическом факультете МГУ 20 мая 1998. — Режим доступа: <http://www.gagin.ru/internet/10/32.html>. (Дата доступа 25.02.2015). — Загл. с экрана.
8. Collison R. Encyclopaedia Britannica. — Mode of access: <http://www.britannica.com> (accessed 05 April 2015). — Title from the screen.
9. Denis Diderot and Jeanle Rond d'Alembert Encyclopedie. University of Michigan Library: Scholarly Publishing Office and DLXS. — Mode of access: <http://quod.lib.umich.edu/cgi/t/text/text-idx?c=did;cc=did;idno=did2222.0000.004;rgn=main;view=text> (accessed 02.02.2015). — Title from the screen.
10. Duden. Deutsches Universalwörterbuch. — Mannheim : Duden Verlag, 2001. — S. 267.
11. Pohl S. Warenkunde buch: strukturen, inhalte und tendenzen des deutschsprachigen buchmarkts der gegenwart / S. Pohl, K. Umlauf. — 2, ertn. Auflage. — Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2007. — 117 S.
12. Schlaefler M. Lexikologie und lexikographie. Eine Einfhrgung am Beispiel deutscher Wrterbcher / Michael Schlaefler. — Berlin : Erich Schmidt Verlag, 2002. — 200 s.

Рассмотрены определения справочных изданий, в частности словарей и энциклопедий; охарактеризованы общие и отличительные черты этих изданий, выделены главные критерии для определения их различий. Проанализированы исследования украинских, российских, немецких и американских теоретиков и практиков справочного книгоиздания.

Considered reference works determining (dictionaries and encyclopedias in particular), the common and distinctive features of the dictionary and encyclopedias, selected the main criteria of their differentiation. Studies of Ukrainian, Russian, German and American scientists and reference works publishers are analyzed.

Надійшла до редакції 10 квітня 2015 року

УДК 050(477)"2015"

Періодичні та продовжувані видання, випуск яких розпочато у 2015 році (за матеріалами надходжень обов'язкових примірників у Книжкову палату України)

Назва	Підзаголовок	Засновник	Місце видання	Періодичність	Редактор, телефон, телефакс
КИЇВ					
ОРГАНІЗАЦІЙНА ПСИХОЛОГІЯ. ЕКОНОМІЧНА ПСИХОЛОГІЯ	Науковий журнал	Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, Українська асоціація організаційних психологів та психологів праці	Київ	—	Максименко С. Д.
СХІДНО-ЄВРОПЕЙСЬКИЙ НЕВРОЛОГІЧНИЙ ЖУРНАЛ	Міжнародний спеціалізований науково-практичний журнал	Національна медична академія післядипломної освіти імені П. Л. Шупика, Громадська організація "Всеукраїнська асоціація по неврології та рефлексотерапії"	Київ	6 разів на рік	Свиридова Н. К.
УКРАЇНСЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ЖУРНАЛ=UKRAINIAN EDUCATIONAL JOURNAL	Науковий журнал	Інститут педагогіки НАПН України	Київ	Щоквартально	Топузов О. М. Тел. (044) 481-37-72